

Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi

The Journal of Near East University Faculty of Theology

ISSN: 2148-6026 | e-ISSN: 2687-4121

Aralık/December | 2023/9/2

HADİSÇİLERİN KADILIK MESLEĞİNE KARŞI TUTUMLARI VE BUNUN HADİS İLMİNE ETKİLERİ

*Attitude of Hadīth Scholars Towards the Profession of Judiciary and Its Effects on the
Science of Hadīth*

ABDULLAH ÇELİK

Dr. Öğretim Üyesi, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Hadis Anabilim
Dalı, Bolu, Türkiye

Assist. Prof., Bolu Abant İzzet Baysal University Faculty of Theology Department of
Hadīth, Bolu, Türkiye

abdullahcelik@ibu.edu.tr

ORCID ID: 0000-0002-2669-3082

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü | Article Types: Araştırma Makalesi | Research Article

Geliş Tarihi | Received: 13.09.2023

Kabul Tarihi | Accepted: 14.11.2023

Yayın Tarihi | Published: 25.12.2023

Atıf | Cite as

Çelik, Abdullah. "Hadisçilerin Kadılık Mesleğine Karşı Tutumları ve Bunun Hadis İlmine Etkileri". *Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/2 (Aralık 2023), 219-235.

<https://doi.org/10.32955/neu.ilaf.2023.9.2.06>

Çelik, Abdullah. "Attitude of Hadīth Scholars Towards the Profession of Judiciary and Its Effects on the Science of Hadīth". *The Journal of Near East University Faculty of Theology* 9/2 (December 2023), 219-235.

<https://doi.org/10.32955/neu.ilaf.2023.9.2.06>

İntihal | Plagiarism

Bu makalenin ön incelemesi alan editörü, içerik incelemesi ise iki dış hakem tarafından çift taraflı kör hakemlik modeliyle incelendi. Benzerlik taraması yapılarak intihal içermediği teyit edildi.

The preliminary review of this article was reviewed by the field editor and the content review was reviewed by two external reviewers using the double-blind peer-review model. It was confirmed that it did not contain plagiarism by scanning for similarity.

Telif Hakkı | Copyright

Yazarlar, dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY- NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır. Bu makale, Creative Commons Atıf Lisansının (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>) hüküm ve koşulları altında dağıtılan açık erişimli bir makaledir.

Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0. This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution License (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

Hadisçilerin Kadılık Mesleğine Karşı Tutumları ve Bunun Hadis İlmine Etkileri

Öz

Bu makale, muhaddislerin kadılık mesleğine yaklaşımlarını ve kadılık görevi alan muhaddislere yönelik eleştirileri konu edinmektedir. Çalışmada nitel yöntem benimsenerek literatür taraması yapılmıştır. Makalede hadisçilerin kadılık mesleğine karşı yaklaşımları ele alınırken kadılık yapan muhaddislere yönelik tenkitlerin daha fazla Emevîler dönemi sonrası yaygınlaşması nedeniyle Râşid halifeler ve Emevîler dönemi kadılık görevi yapan muhaddis kadılar kapsam dışı bırakılmıştır. Araştırma hicrî ikinci asırda hadis rivayetiyle tanınmış kadılarla sınırlandırılmıştır. İslâm'ın erken dönemi, tarihsel bir perspektif içinde incelendiğinde siyasî ve sosyal gelişmelerin, özellikle kadılık gibi hayati bir mesleğin muhaddislerin tutum ve davranışları üzerinde nasıl etkili olduğu açısından büyük bir öneme sahiptir. Bu dönemin önemli bir özelliği, İslâm'ın doğuşu ve yayılmasıyla birlikte meydana gelen siyasî değişimlerin İslâm toplumunun farklı kesimlerini nasıl etkilediğinin anlaşılmasıdır. Hz. Peygamber ve Raşid halifeler döneminde kadılık görevi, toplum ve ilim hayatı açısından herhangi bir sorun teşkil etmemiştir. Bu dönemlerde İslâm'ın temel prensipleri üzerine odaklanan muhaddisler, dinin öğretilerini aktarma ve kaynakları koruma konusuna öncelik vermişlerdir. Bu nedenle birçok hadisçi, sadece hadis ilmiyle meşgul olarak devlet işlerine karışmamayı ve devlet yöneticilerine yakın olmamayı tercih etmiştir. Ancak tarih içinde İslâm devletinin güçlenmesi ve halifelerin siyasî ve idarî gücünün artmasıyla birlikte muhaddislerin devlet görevi alma tutumları değişmeye başlamıştır. Özellikle Hz. Osman ve Hz. Ali'nin şehit edilmesinin ardından Emevî yönetimi döneminde muhaddisler, yöneticilere eleştirilerde bulunmuşlardır. Ancak bu eleştiriler, devlet görevlerini tamamıyla bırakma gibi fiili tepkilere dönüşmemiştir. Siyasî olayların gelişmesiyle birlikte muhaddislerin yönetim karşıtı düşünceleri daha da artmış, ancak bazı muhaddisler devlette kadılık görevini sürdürmüş ve yöneticilerin yaptıkları hataları bireysel olarak kabul etmişlerdir. Terâcim ve tabakât türü kaynaklarda muhaddislerin kadılık görevini eleştiren ifadelerin genellikle Emevî dönemi sonrası kadılar için kullanılmasından dolayı bu çalışmada hicrî ikinci asırda görev yapmış kadılar üzerinde odaklanılmıştır. Abbâsî dönemiyle birlikte, kadılık gibi resmî görevler muhaddisler tarafından kusurlu kabul edilmiş ancak bu görevi icra edenler mutlak bir şekilde cerh edilmemiştir. Hadisçilerin kadılık görevine yönelik çekinceleri çeşitli nedenlere dayanmaktadır. Bu nedenler arasında hadislerde yöneticiliğe karşı uyarıların bulunması, kadılık görevinin hadislerin unutulmasına ve hafızanın bozulmasına yol açabileceği kaygısı, adaleti sağlayamama korkusu ve idarecilerden uzak durma arzusu gibi nedenler öne çıkmaktadır. Sonuç olarak, İslâm'ın erken dönemindeki siyasî ve toplumsal koşulların, muhaddislerin kadılık görevini alma tutumlarını nasıl etkilediği ve bu tutumların hadis ilmine olan etkilerini tetkik etmek önem arz etmektedir. Bu araştırma sonucunda hadis ilminde bir râvinin kadılık görevini üstlenmesinin tek başına bir cerh sebebi olmadığı ancak bu görev sırasında ortaya çıkan hafıza zayıflığı gibi kusurların râvinin cerhine yol açtığını anlaşılmaktadır. Bu nedenle kadılık görevini aldığı için tenkit edilen râviler değerlendirilirken yaşadığı dönem ve siyasî ortamın da göz önünde bulundurulması önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Râvi, Kadı, Cerh.

Attitude of Hadith Scholars Towards the Profession of Judiciary and Its Effects on the Science of Hadith

Abstract

This article focuses on the approaches of muhaddithians (hadith scholars) towards the profession of qadi (judge) and criticisms directed towards hadith scholars who assumed the role of a qadi. A qualitative method was employed in this study, and a literature review was conducted. While addressing the attitudes towards the qadi profession in the article, criticisms directed towards hadith scholars who served as qadis, particularly due to their increased prevalence after the Umayyad period, have been excluded. The research has been limited to qadis recognized for their hadith transmission in the second century of the Islamic calendar. When the early period of Islam is examined within a historical perspective, it holds significant importance in understanding how political and social developments, particularly the vital profession of qadis (judges), influenced the attitudes and behaviors of muhaddithians. An important characteristic of this era is to comprehend how the political changes that occurred with the birth and spread of Islam affected various segments of Islamic society. During the time of Prophet Muhammad and the Rashidun Caliphs, the role of qadis did not pose any significant problems for society and intellectual life. During these periods, muhaddithians primarily focused on the foundational principles of Islam, prioritizing the transmission of religious teachings and the preservation of sources. Consequently, many hadith scholars chose not to involve themselves in state affairs, dedicating themselves solely to the science of hadith. However, as the Islamic state strengthened over time and

the political and administrative power of the caliphs increased, the attitudes of muhaddithians toward taking on state duties began to change. Especially during the Umayyad era, after the assassinations of Caliphs Uthman and Ali, hadith scholars began to criticize the rulers. Nevertheless, these criticisms did not transform into concrete actions such as resigning from their state positions. With the development of political events, the anti-establishment sentiments among muhaddithians grew stronger, although some continued to serve as judges in the government while acknowledging individual mistakes. The negative perception of the qadis' role became more pronounced, particularly after the time of Caliph Muawiyah, leading muhaddithians to distance themselves from the government and engage in criticism. These reactions found broad support among the public. With the advent of the Abbasid era, muhaddithians came to perceive official positions like the qadis' role as flawed, yet those who held these positions were not categorically disparaged. Hadith scholars had various reasons for their reservations about assuming qadis' roles. Among these reasons were the presence of warnings against rulers in the hadiths, concerns that qadis' duties could lead to the forgetting of hadiths and the corruption of memory, fear of injustice, and the desire to stay away from rulers. In conclusion, it is important to investigate how the political and societal conditions of early Islam influenced the attitudes of muhaddithians toward taking on qadis' roles and the impact of these attitudes on the science of hadith. Through this research, it becomes evident that a narrator assuming the role of a qadi alone was not a cause for criticism (cerh), but rather, flaws that emerged during this duty, such as memory lapses, led to the narrator's criticism.

Keywords: Hadith, Rāwī (Narrator), Judge, al-Carh.

Giriş

Arapça kökenli kadı kelimesi, hükmedip işleri ayıran, verdiği kararları sağlamlaştırarak tamamlayan ve sonlandıran kişi anlamına gelir.¹ Kadı, fıkıh açısından şer'î hükümlere uygun olarak çekişme ve davaları çözen yetkili kişidir. Kur'an'da kadı kelimesi, yargı yetkisi olan yöneticileri anlatmak için kullanılmıştır.² Kadılık; Müslüman toplumunda kişinin, birey veya devlet arasında meydana gelen anlaşmazlık ve uyuşmazlık sonucunda ortaya çıkan iddiaların şer'î esaslara göre hüküm verecek makamın devlet tarafından verilen kurumsal kimlik gibi hayatî bir role sahip hâkim kelimesiyle de ifade edilmektedir. Diğer bir tanıma göre kadı, "Anlaşmazlıkları çözen ve anlaşamayan tarafları ayıran kişidir."³ Aynı zamanda kadı terimi, yargı organlarında görevli kişiyi ifade etmek için kullanılır. Kadı veya müradifi hâkim teriminin farklı bağlamlarda da istimali mümkündür. Örneğin, hâkim terimi tekil şekliyle devlet yöneticisi için kullanılırken çoğul hükkâm terimi vali, kumandan gibi kamu görevlilerini ve yetki sahibi üst düzey yöneticileri ifade eder. Hâkim kelimesi ise genellikle kadı anlamında kullanılır ve günümüzde yargılama işini yerine getiren kişiyi ifade etmek için kullanılmaktadır.⁴ Hâkim'in tanımlardan bazıları şunlardır: "Hâkim, veliyyü'l-emr tarafından atanarak, insanlar arasındaki anlaşmazlıkları şer'î hükümlere uygun usullerle çözen kişidir."⁵ Başka bir tanıma göre ise hâkim, "Anlaşmazlıkları gideren, anlaşamayan kimseleri ayıran kimsedir."⁶ Bu tanımlardan anlaşılacağı üzere, klasik eserlerde hâkim terimi benzer anlamlarda kullanılmıştır. Ancak hâkim terimi, kadı tabirinden daha geneldir.⁷ Çünkü hâkim unvanı, kadı için kullanıldığı gibi veliyyü'l-emr için de kullanılır.⁸ Bu makalede hâkim ve kadı terimleri aynı anlamda kullanılacaktır. Ayrıca ilk dönemlerde kadı ve müftü ayrımı yapılmasa da ilerleyen dönemlerde kadılar ve müftüler farklı vazifeleri yerine getirmişlerdir. Kadıların kararları bağlayıcı özelliğiyle beraber müftülerin kararları bağlayıcı değildir. Kadılar, görev yerlerinde idarî yapılanma ve siyasî gelişmelerinde etkiliydiler fakat müftüler için aynı durum söz konusu değildir.⁹

¹ Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1414), 15/186.

² Hayrettin Karaman vd., *Kur'an-ı Kerim Açıklamalı Meali* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2017), el-Bakara 2/188.

³ Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukukî İslamiyye ve İstilahatı Fıkhiyye Kamusu* (İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1967), 8/204.

⁴ Fahrettin Atar, "Kadı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/66.

⁵ Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukukî İslamiyye*, 8/204.

⁶ Muhammed Emin b. Ömer İbn Abidîn, *Hâşiyetu Reddi'l-muhtar ale'd-Dürri'l-muhtâr* (Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1992), 5/352.

⁷ Aralarındaki anlam farkı için bkz. Ebû Hilâl Hasan b. Abdullah Askerî, *el-Furûkû'l-lugaviyye*, thk. Muhammed İbrahim Selim (Kâhire: Dâru'l-İlm ve's-Sekâfe, 1418), 190.

⁸ Bekir Bektaş, *İslam Yargılama Hukukunda Hâkim* (Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012), 14.

⁹ Mansur Koçinkağ, "Hicrî İlk İki Asırda Irak'ta Görev Yapan Kadılar", *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11 (Aralık 2017), 30.

Hadis ilminde râvinin güvenilirliği, rivayetin kabulü için en önemli kıstaslardan biridir. Adalet ve zabt şartları râvinin güvenilirliği için ittifakla aranan bir şart olmakla beraber, ravinin kadı olması gibi bazı durumlar kimi muhaddislerin raviyi eleştirdiği ihtilafli kusurlar arasında yer almaktadır. Muhaddislerin kadılık mesleğine olumsuz yaklaşımları bir yanda bulunurken diğer yanda bu mesleği icra eden güvenilir muhaddislerin rivayetlerinin temel hadis kaynaklarında yer alması gibi bir problem ortaya çıkmaktadır. Bu makale, muhaddislerin kadılık mesleğine olan olumsuz yaklaşımlarının nedenlerini incelemeyi amaçlamaktadır. Ayrıca bu görevi üstlenen muhaddis kadıların ve hadis münekkitlerinin onlar hakkındaki görüşlerini ve bu görüşlerin rivayetlerin kabulüne etkilerini irdelemeyi hedeflemektedir.

Bu çalışmada muhaddislerin kadılık mesleğine karşı yaklaşımlarını ele alınırken Râşid halifeler ve Emevîler dönemi kadılık görevi yapan muhaddis kadılar kapsam dışı bırakılarak daha fazla hicrî ikinci asırda görev almış kadılar konu edilmiştir. Terâcim ve tabakât türü kaynaklarda muhaddislerin kadılık görevi almaları karşısında yapılan eleştirilen yoğun olarak Emevî dönemi sonrası görev alan kadılar için yapılması bu kararda etkili olmuştur. Emevî dönemi siyasal hayat ve yargı bağımsızlığı tartışmalı olsa da bu dönemde kadıların genelde bağımsızca kararlar verdiği ve yöneticilerin bunu desteklediği söylenebilir. Ayrıca bu dönemde yönetimle birebir ilişkili olan siyasî ve cinaî suçlar direkt vali ve halifenin uhdesinde kalmıştır. Kadıların görevlerinin daha sınırlı kalması kadıların bu davalara bakmamaları bu dönemde kadılık yapmış kişileri tenkit edilmekten koruduğu muhtemeldir.¹⁰

Bu makalede hicrî ikinci asırda yaşamış tüm kadılar yerine muhaddislerin genel yaklaşımlarını tespit etmek için kadılık hakkında görüş bildiren ve kaynaklarda eleştirilere maruz kalmış hadis rivayetiyle tanınan kadılar üzerine odaklanılacaktır. İslâm dünyasının farklı bölgelerinde yaşamış ve hadis rivayetinde bulunmuş tüm kadıların tespit edilmesi ve rivayetlerinin detaylı bir şekilde incelenmesi, bu makalenin kapsamını aşacaktır. Bu nedenle çalışmada daha fazla bilgi edinmek isteyenler için farklı bölgelerde kadılık yapmış olan râviler hakkında yazılmış olan akademik çalışmalara başvurulması önerilmektedir.

Türkiye’de hadisçilerin kadılık mesleğine karşı tutumları ve bunun hadis ilmine etkileri hakkında akademik veya özel bir çalışma bulunmamaktadır. Elif Koç’un, *Hicrî İlk İki Asır Kûfe Kadılarının Hadisle İlişkisi*¹¹ başlıklı yüksek lisans tezi Kûfe özelinde hadis ilmiyle ilişkisi olan kadıları konu edinmiş ve güvenilirlik derecelerine değinmiştir. Büşra Çetin, *Hicrî I. Asırda Basra Kadıları ve Hadis Rivayetiyle İlişkileri*, Şeyma Nur Baytar’ın *Hicrî İlk Üç Asırda Mekke Kâdılarının Hadis İlmi ile İlişkileri*¹² başlıklı yüksek lisans tezleri, bölge merkezli çalışılmış önemli tezler arasındadır.¹³ Mustafa Tatlı’nın, *Tâbiûn Döneminde Hadis Rivayeti (75-135/694-753 Yılları)*¹⁴ başlıklı doktora tezi de tâbiûn dönemi kadılık yapmış muhaddisleri ve siyasetle ilişkilerine de değinmesi açısından önemli bir yer tutmaktadır. Mustafa Öztoprak’ın, *Endülüs Hadisçiliğinde Kadıların Yeri*¹⁵ makalesi yine bölgesel olarak muhaddis kadıları konu edinen önemli bir makaledir. Fikret Özçelik, *Hâkim en-Nisâbü’rî Tarafından Hadis Uydurmakla İtham Edilen Kadılar*¹⁶ başlıklı makalesi ise hadis rivayet eden kadılardan hadis uydurmaçılığıyla bilinenleri konu edinmiştir. Ayrıca Murat Akarsu’nun *İlk Dönem İslâm Tarihinde Yargının Kurumsallaşmasında Dört Halifenin Rolü* başlıklı makalesi ilk dönemde kadılık müessesinin sistemleşmesini iş bu konu edinmesi yönüyle kaynaklarımız arasındadır.

¹⁰ Cahid Kara, *Emeviler Dönemi Adliye Teşkilatı ve Yargı Hukuku Uygulamaları* (Ankara: Fecr Yayınları, 2021), 90-98. Kara, bu çalışmada Emevî dönemi yargı bağımsızlığı hakkındaki görüşleri ele alarak siyasî çalkantılara rağmen bu dönemde yargıya müdahelenin sonraki dönemlere göre daha az olduğunu savunmaktadır.

¹¹ Elif Koç, *Hicrî İlk İki Asır Kûfe Kadılarının Hadisle İlişkisi* (İstanbul: 29 Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019).

¹² Şeyma Nur Baytar, *Hicrî İlk Üç Asırda Mekke Kâdılarının Hadis İlmi ile İlişkileri* (İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019).

¹³ Büşra Çetin, *Hicrî I. Asırda Basra Kadıları ve Hadis Rivayetiyle İlişkileri* (İstanbul: 29 Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019).

¹⁴ Mustafa Tatlı, *Tâbiûn Döneminde Hadis Rivayeti (75-135/694-753 Yılları)* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021).

¹⁵ Mustafa Öztoprak, “Endülüs Hadisçiliğinde Kadıların Yeri”, *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/7 (Ocak 2013), 105-122.

¹⁶ Fikret Özçelik, “Hâkim en-Nisâbü’rî Tarafından Hadis Uydurmakla İtham Edilen Kadılar”, *Turkish Studies Comparative Religious Studies* 15/3 (Eylül 2020), 393-410.

Mahmut Sami Kanbaş'ın, *İlk Üç Asırda Muhaddislerin Meslekleri ve Geçim Kaynakları*¹⁷ başlıklı yüksek lisans tezi ve Selahattin Aydemir'in, *Hadis Rivâyeti ve Öğretimi Karşılığında Ücret Alma Hakkında Bazı Mülâhazalar*¹⁸ başlıklı makalesi hadisçilerin genel olarak icra ettikleri meslekleri konu edinmektedirler. Arap dünyasında ise; Ebû Bekr Dîdî'nin *İştigâlü'r-râvî fî'l-kadâ ve A'mâli's-selâtîn ve eseruhû fî'l-cerhi ve't-ta'dîl* başlıklı yüksek lisans tezi, bu makalede en çok yararlanılan akademik çalışmalar arasındadır. Fakat bu tez sadece kadılık mesleğini değil genel olarak devlet adamlarına yakınlığı ele almaktadır.

1. Hz. Peygamber ve Sahâbe Döneminde Kadılık

Hâkimlik, Hz. Âdem (a.s.) döneminden bu yana süregelen bir meslektir ve insanlar arasındaki anlaşmazlıkların çözümü için önemli bir rol oynamıştır. Hz. Peygamber (s.a.s.) öncesi dönemde, Araplar arasında düzenli bir yargı sistemi bulunmamaktaydı ve anlaşmazlıklar kabile reisleri tarafından örf ve adetlere göre çözümlenirdi. Ancak Hz. Peygamber'in tebliğ göreviyle birlikte yeni bir hukuk sistemi ortaya çıkmış ve O, Kur'an'ın ışığında insanlar arasındaki anlaşmazlıkları karara bağlamıştır. Hz. Peygamber, yargılama usulü ve adabıyla ilgili kurallar koyarak İslâm yargılama müessesesinin temelini atmıştır. Kur'an da Hz. Peygamber'e bu konuda rehberlik etmiş ve doğru yolu göstermiştir.¹⁹ Hz. Peygamber, Kur'an'ın rehberliğinde yargı işlerine bizzat bakmış ve insanlar arasındaki anlaşmazlıkları adaletle çözmüştür. Bu sayede hâkimlik, İslâm'ın adalet anlayışının temel bir unsuru haline gelmiştir. Kur'an'da geçmiş peygamberlerin yargı görevleriyle ilgili bahsedilirken²⁰ Hz. Peygamber de yargı vazifesiyle görevlendirilmiştir.²¹

Hz. Peygamber de Ma'kıl b. Yesâr'ı (öl. 59/679) kendi kabilesinde²², Ebû Ubeyde b. Cerrâh'ı (öl. 18/639) ise Necran'da Hristiyanlara kadılık göreviyle göndermiştir. İslâm toplumunun genişlemesiyle birlikte Hz. Ömer de Amr b. Âs (öl. 43/664), Ukbe b. Âmir (öl. 58/678), Huzeyfe b. Yemân (öl. 36/656) gibi sahâbîlere kadılık görevi vermiş ve bazılarını ceza infazıyla görevlendirmiştir. Ayrıca yeni fethedilen bölgelere valiler atayarak idari işlerle birlikte yargı görevini de vermiştir. Örneğin Muâz b. Cebel (öl. 17/638), Ali b. Ebû Tâlib (öl. 40/661), Osman b. Ebû'l-Âs (öl. 51/671) gibi kişiler kadı veya vali unvanıyla diğer şehirlere gönderilmiştir.²³ Hz. Ömer döneminde, İslâm Devleti'nin fetihlerle genişlemesi ve idarî işlerin artmasıyla birlikte kadılar, başta Medine olmak üzere Mısır, Irak ve Suriye bölgelerindeki şehirlere atanmaya başlanmıştır. Kadılar, medenî davalar ve ta'zîr cezası gerektiren davalara bakmakla yetkilendirilirken sınır ve cinayet davalarıyla halife ve valiler ilgilenmekteydi. Bu dönemde kadılar, fetva verme işlevi nedeniyle müftü unvanını da taşıyorlardı. Bu uygulama, Hz. Osman ve Ali dönemlerinde de devam etmiştir.²⁴

İslâm döneminde adaletin sağlanması için hakemler ve ileri gelenler aracılığıyla uygulanan geleneksel yargılama yöntemi düzenlenmiş ve kadılık resmi bir kamu görevi haline getirilmiştir. Emevî Devleti'nin ilk halifesi Muâviye (öl. 60/680), yargı yetkisini Dımaşk'ta Ebû'd-Derdâ (öl. 32/652), Fedâle b. Ubeyd (öl. 53/673), Nu'mân b. Beşîr (öl. 64/684) gibi sahâbeden ilim ehli kişilere devretti ve yargı işleriyle ilgilenmedi. Valiler ise taşrada görevlendirdikleri kadılara yargı yetkisini devrettiler. Emevîler döneminde kadılara idare, maliye, eğitim; vakıf ve yetim mallarının korunması görevleri de verildi. Abbâsî döneminin

¹⁷ Mahmut Sami Kanbaş, *İlk Üç Asırda Muhaddislerin Meslekleri ve Geçim Kaynakları* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007).

¹⁸ Selahattin Aydemir, "Hadis Rivâyeti ve Öğretimi Karşılığında Ücret Alma Hakkında Bazı Mülâhazalar", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 20/2 (Eylül 2020), 1099-1129.

¹⁹ el-Mâide 5/48.

²⁰ el-Mâide 5/44; Sâd 38/26.

²¹ en-Nisâ 4/65, 105; el-Mâide 5/48.

²² Ebu Bekir Muhammed b. Halef Vekî', *Ahbâru'l-kudât*, thk. Abdulaziz Mustafa el-Merâğî (Beyrut: el-Mektebetü't-Ticâriyyeti'l-Kübrâ, 1947), 1/37.

²³ Vekî', *Ahbâru'l-kudât*, 84-102; Abdülhay el-Kettânî, *et-Terâtübü'l-idariyye/Nizâmü'l-hükümeti'n-nebeviyye* (Beyrut: Dârü'l-Erkam, ts.), 1/221-224.

²⁴ Vekî', *Ahbâru'l-kudât*, 1/102-111; Murat Akarsu, "İlk Dönem İslam Tarihinde Yargının Kurumsallaşmasında Dört Halifenin Rolü", *Eskiye: Anadolu İlahiyat Akademisi Araştırma Dergisi* 37 (Aralık 2018), 62-70.

ilk yıllarında halifeler, kadıların atama ve azil işleriyle ilgilendi. Ancak şehirlerin nüfusu artınca birden fazla kadı atanması gerekti.²⁵

Sahâbe döneminde insanlar arasındaki yargı görevini, yöneticilerin kendileri yerine getirmekteydi. Bu durumu, Hz. Muhammed'in (s.a.s.) ve ondan sonraki halifelerin insanların adaletli bir şekilde yargılanması ve bununla ilgili diğer hükümler konusunda tavsiyeleri göstermektedir. Bununla çelişmeyen diğer bir gerçek ise halifelerin yargı görevini başkalarına devretmeleridir. Malik b. Enes şöyle demiştir: "İlk olarak, Muâviye b. Ebû Süfyan bir hâkim atadı. Öncesinde halifeler, insanların her şeyiyle kendileri ilgileniyorlardı."²⁶

Halifenin işleri yoğunlaştığında kadılık için uygun gördüğü kişilere görev verilir; fakat devamlı bir atama yapılmazdı. Bu hususta Zührî (öl. 124/742) şöyle demiştir: "Peygamber (s.a.s.), Ebû Bekir veya Ömer'in hiçbiri ölünceye kadar hâkim atamamıştır. Ancak Ömer, son günlerinde bir kişiye 'Bazı insanların işlerinden beni rahatlat.' dediği rivayet edilir."²⁷ Benzer şekilde Ömer son günlerinde Zeyd b. Hârise'nin yeğeni Yezid b. Uht'un-Nemr'e "Bazı insanların işleriyle beni rahatlat." diyerek küçük işleri üstlenmesini istediği nakledilmektedir.²⁸

Sahâbe'nin arasında hâkimlik göreviyle ilgilenen muayyen bir kimse yoktu ve bu nedenle insanlar arasındaki anlaşmazlıkların çözümü her zaman farklı bir sahâbînin sorumluluğuna verilmekteydi. Dahhâk b. Osmân (öl. 180/797)'in: "Medine'de kadılık görevini ilk üstlenen kişi Abdullah b. Nevfel b. Hâris b. Abdülmuttalib'dir (ö. 63/682)" rivayeti ve Ebû Hüreyre'nin "Bu benim gördüğüm ilk hâkimdir"²⁹ sözleri bunu desteklemektedir. Hz. Ömer'in de Ebû Mûsâ el-Eş'arî'ye şöyle yazdığı mektupta "Sadece vali hüküm vermeli çünkü bu, zalim ve yalancı şahit için daha caydırıcıdır." sözü, ayrıca Ömer'in, İbn Mes'ûd'a "Bu (hâkimlik) işinin sorumluluğunu bundan kazanç sağlayana (emire) bırak"³⁰ gibi rivayetler o dönemde halifenin kadılık görevini valiye bıraktığına işaret etmektedir. Sahâbenin içinde devamlı olmasa da kimi zaman yargı işleriyle uğraşan bir grup da bulunmaktaydı. Bunlar; Ömer b. el-Hattâb, Ali b. Ebû Tâlib, Zeyd b. Sâbit, Ebû Mûsâ, Abdullah b. Mes'ûd ve Übey b. Kâ'b'tır.³¹

Sahâbe döneminde kadılık ve diğer devlet vazifelerini icra etmek henüz hadis ilmi ve sosyal hayat açısından bir kusur olarak görülmemektedir. Bu görevler toplumun genel ihtiyacı arsında sayılarak halife veyahut sahâbe nesli arasında ilim ehli ve ehliyet sahibi kişiler görevlendirilerek yapılmaktaydı. Bu durum aslında bu görevi üstlenmenin takva açısından da mahzurlu görülmediğine işaret etmektedir. Daha sonraki nesillerde muhaddisler arasında kadılık mesleğine olumsuz yaklaşımın bu alimlerin kendi yaşadıkları şartlar ve kişisel bazı özel durumlar nedeniyle olduğu anlaşılmaktadır.

2. Hadisçilerin Kadılık Mesleğine Yaklaşımları

Raşid halifeler döneminde kadılık görevinin ilim ve toplum hayatı açısından sorun teşkil etmediği gözlemlenirken, Hz. Osman ve Hz. Ali'nin şehit edilmesinin ardından meydana gelen siyasi anlaşmazlıklar ve Emevî yönetiminde meydana gelen zorbalık ve haksızlıklar sonucunda muhaddisler, yöneticilere ve uygulamalarına karşı çeşitli eleştirilerde bulunmuşlardır. Emevî dönemi sonrasında ise muhaddislerin tepkileri daha fazla fiili bir boyut kazanmıştır. Tarihsel bir perspektif içinde, bu tepkilerin, yöneticileri uyarmanın ötesine geçerek devlete uzak durma ve devlete yakın olanları eleştirme boyutlarına evrildiği dikkat çekmektedir. Muâviye döneminde, bazı uygulamalara alimler tarafından tepki gösterilse de devlet görevlerini bırakma gibi fiili tepkilerde bulunduğu dair belirgin bir kaniya rastlanmamaktadır.³² İlerleyen süreçlerde Kербela olayı, Harre Savaşı ve Mekke muhasarası muhaddislerin yönetime karşı olumsuz

²⁵ Fahrettin Atar, "Kadı", 24/66-69.

²⁶ Vekî, *Ahbâru'l-kudât*, 1/111.

²⁷ Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Himmam Abdürrezzâk San'anî, *el-Musannef* (Beyrût: el-Meclisü'l-İlmî, 1983), 8/302.

²⁸ Süleyman b. Eş'as b. İshak b. el-Ezdî Ebû Davud es-Sicistani, *el-Merâsîl* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1988), 283.

²⁹ Vekî, *Ahbâru'l-kudât*, 113.

³⁰ Ebû Muhammed Hüseyin b. Mesud Begavî, *Şerhü's-sünne* (Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1983), 10/94.

³¹ Ebû Abdullah Muhammed b. İshak b. Muhammed İbn Mende, *Şürütü'l-eimme = Risâle fi beyâni fakli'l-ahbâr ve şerhi mezâhibi ehli'l-asâr ve hakikatü's-sünen ve tashihi'r-rivayât = Şürütü'l-eimme fi kiraati ve's-semâ ve'l-münâvele ve'l-icâze* (Riyad: Darü'l-Müslim, 1995), 85.

³² Mustafa Özkan, "Emevî İktidarının Siyasî İcraatları Karşısında Ulemânın Tavrı", *İSTEM* 6/11 (Aralık 2008), 96.

düşüncelerini artırmıştır. Fakat tüm bu olaylar bazı muhaddislerin, devlette kadılık görevi almalarına engel olmamış, onlar yapılan hataları bireysel kabul etmişlerdir. Kadılık görevine olumsuz yaklaşımın ne zaman sorunlu hale geldiğinin tespit edilmesi önem arz etmektedir. Bu göreve mesafeli durmanın özellikle Muâviye döneminden sonra fiili tepkilerin ardından yoğunlaştığı görülmektedir. Muhaddisler tarafından kadılık mesleğinin reddedilmesi artmış ve yönetime gösterilen bu tepki de halk nezdinde destek bulmuştur.³³ Abbâsî döneminin başından itibaren ise artık kadılık görevi gibi resmi görevler muhaddisler tarafından kusurlu addedilen meslekler olarak kabul edilmiştir. Tabi bu görevi icra edenler eleştirilse de mutlak cerh edildikleri anlamına gelmemektedir.

2.1. Hadisçilerin Kadı Râvilere Menfi Tutumları ve Rivayetten Kaçınma Sebepleri

Kadılık mesleğini icra etmek hadisçilerce tartışılan bir konudur. Hadis âlimlerinin söylemlerinde, kadılıkla uğraşan râvileri kötileyen birçok ifade yer almış ve onlardan hadis yazılmasını engelleyen uyarılarda bulunulmuştur. Hadisçilerin kadılık görevini alma noktasındaki endişelerinin sebepleri olarak, şu hususlar öne çıkmaktadır:

2.1.1. Hadislerde yer alan uyarılar

Hadislerde yöneticiliğe karşı bulunan uyarılar, âlimlerin yargıdan ve hükümetle ilgili işlerden uzak durmalarının başlıca sebebidir. Hüküm verirken adil davranmayan veyahut liyakatsiz olduğu halde bu görevi alan kişilere uyarılar yer almaktadır. Örneğin; “Bir kişi, Müslümanların haklarını korumak için kadı olmak üzere talepte bulunur ve sonra adil davranarak hakkı yerine getirirse cenneti hak eder. Ancak zulmü hâkim kılarak adaletten yüz çeviren kimse cehennemde hak eder.”³⁴ Başka bir hadiste de “Hâkimler üç sınıftır: Cennette olan bir kişi ve cehennemde olan iki kişi. Cennette olan kişi, hakikati bilip ona göre hükmetmiştir. Cehennemde olan kişi, hakikati bilirken hükümde zalimlik etmiştir. İnsanlar üzerinde cahillikle hükmeden kişi de cehennemdedir. İnsanlar arasında bilgisizce hüküm veren ise ateştedir.”³⁵ Diğer bir hadiste de “İnsanlar arasında hâkim olarak atanan kişi, sanki bıçaksız boğazlanmış gibidir.”³⁶ Bu gibi rivayetler her ne kadar haksız hüküm veren veyahut liyakatsiz bu görevi üstlenen kişiler için bir tehdit oluştursa da birçok muhaddisin yaşadıkları dönemin koşulları nedeniyle adaletle hükmedemeyecekleri korkusuyla kadılık görevinden uzak durdukları görülmektedir.

Hz. Peygamber (s.a.s.) hâkimlik görevine hırsıyla talip olmanın da uygun olmadığına dair uyarılarda bulunmaktadır. Kişinin ehliyet sahibi olup kendi isteği dışında görevlendirildiği durumlarda ise bu görevi alan kişileri takdir etmektedir. Örneğin “Kim kadılığı kendi ister ise onla baş başa bırakılır. Ancak kim zorlanarak kadılığa getirilirse, bir melek gelir ve görevini yerine getirene kadar yardımcı olur”³⁷ buyurmaktadır. Diğer bir rivayette Abdurrahmân b. Semüre (öl. 50/670) (r.a) şöyle anlatmaktadır; Rasûlullah (s.a.s.) bana şöyle dedi: “Ey Abdurrahman b. Semüre, yöneticilik için istekte bulunma. Çünkü sana istediğin için verildiğinde ona teslim olmuş olursun ve onu istemeden sana verildiğinde sana yardım edilir.”³⁸

Başka bir hadiste Ebû Mûsâ el-Eş’arî (öl. 42/662) şöyle anlatır: Ben ve kavimimden iki kişi, Peygamber’in (s.a.s.) yanına girdik. Bir kişi şöyle dedi: ‘Ey Allah’ın Resulü, bizi emir tayin et!’ Diğeri de aynısını söyledi. Bunun üzerine Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurdu: “Biz yöneticilik görevini isteyen veya hırslı davranan kişiye vermeyiz”³⁹

Bu hadisler genel olarak kadılık görevine karşı ihtiyatlı olunması gerektiğini göstermektedir. İbn Arafe (öl. 803/1401) şöyle demiştir: “Rivayetler ve âlimlerin sözleri, yargının azametini ve bu görevde

³³ Tatlı, *Tâbiûn Döneminde Hadis Rivayeti (75-135/694-753 Yılları)*, 330-332.

³⁴ Süleyman b. el-Eş’as Ebu Dâvud, *Sünen*, thk. Şu’ayb el-Arnaût - Muhammed Kamil Karabeleli (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle Nâşirûn, 2009), “Akdiye”, 3575.

³⁵ Ebu Dâvud, *Sünen*, “Akdiye”, 3573; Muhammed b. Yezîd İbn Mâce, *Sünen*, thk. ‘İmâdu’t-Tayyâr vd. (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle Nâşirûn, 2010), “Ahkâm”, 2315.

³⁶ Ebu Dâvud, *Sünen*, “Akdiye”, 3572; İbn Mâce, *Sünen*, “Ahkâm”, 2308.

³⁷ Ebûbekir Abdullah b. Muhammed İbn Ebî Şeybe, *el-Musanneffî’l-ehâdis ve’l-âsâr* (Riyad: Mektebetü’r-rüşd, 1409), “Akdiye”, 22978.

³⁸ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmi’u’s-şâhih* (Beyrût: Dâru Tavki’n-Necât, 1422), “Ahkâm”, 7146; Ebû’l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc Müslim, *Sahîh*, thk. M. Fuad Abdalbaki vd. (Beyrût: Dar-u İhyâi’t-Türâs, 1954), “Eymân”, 1652.

³⁹ Buhârî, *el-Câmi’u’s-şâhih*, “Ahkâm”, 7149.

selamette kalmanın ender olduğunu açıkça göstermektedir.”⁴⁰ Bu sebeplerle erken dönemlerde hadisçiler, adil yöneticiyi öven birçok hadisin bulunmasına rağmen şüpheden uzak durmak için kadılık görevine karşı temkinli davranmışlardır. Halife, Abdullah b. Vehb’e (öl. 197/813) Mısır’daki kadılık görevini tevdi etmek için mektup yazmış o da kendini eve kapatmış bahçenin ortasında abdest alarak kendini deli gibi göstermiştir. Rişdîn b. Sa’d, çatıdan onu gözetlemiş ve şöyle demiştir: “Ey Ebû Muhammed, insanlara çıkıp Allah’ın emri ve Resûlü’nün hükümleriyle aralarında adalet sağlamaz mısın? Kendini deli gibi hissedip eve kapanıp duruyorsun.” Bunun üzerine Abdullah, başını kaldırıp ona baktı ve şöyle dedi: “Senin ilmin bu kadar mı? Bilmez misin ki hâkimler kıyamet günü sultanlarla birlikte toplanırken âlimler peygamberler birlikte haşrolur.”⁴¹

2.1.2. Hadis rivayeti ve müzakeresinden alkoyması

Kadılık görevinin hadislerin unutulmasına ve hafızanın bozulmasına da yol açabileceği yönünde iddialar bulunmaktadır. Örneğin, Şerîk b. Abdillâh (öl. 177/794) güvenilir ve hafızası güçlü bir hadisçiydi. Kadılık görevini aldıktan sonra hafızası zayıflamış, Mehdî’nin veziri Ebû Ubeydullah, kendisinden hadis dinlemek isteyince de o, “Hadislerim karıştı ve nasıl olduğunu bilmiyorum.” şeklinde karşılık vermiştir. Bunun üzerine Ebû Ubeydullah ısrar ederek şöyle demiş: “Ezberlediğin hadisleri anlat ve bilmediklerini bırak.” Bunun üzerine Şerîk: “Korkuyorum ki hadislerim cerh edilir ve bu yüzüme vurulur.”⁴² şeklinde cevap vermiştir. Kadılık görevi yapan hadisçi adli işlerin yoğunluğundan rivayetlerini tekrarlamaya vakit bulamadığı ve kitaplarından uzak kaldığı için hadis ezberi zayıflayabilmiştir. Buna örnek olarak Ebû Zür’a er-Râzî (öl. 264/878) Hafs b. Gıyâs’ın kadılık görevi aldıktan sonra hafızasının kötüleştiğini ancak kitabından rivayet ettiğinde ise güvenilir olduğunu belirtmektedir.⁴³

2.1.3. Adaletsizliğe düşme korkusu

Kadının görevi adaleti tesis etmek ve mağduru korumaktır. Hadisçiler kadılık görevine atandıklarında adaleti hakkıyla yerine getiremeyeceklerini düşündüklerinde bu görevden uzak durabilmekteler ve kadılık görevini üstlenen hadisçileri de tenkit etmekteydiler. Bu tenkitlerde bazı hadisçilerin yaşadıkları dönemin etkisiyle sert söylemleri dikkat çekmektedir. Bunlardan bazılarını şöyle sıralamak mümkündür;

Ebû Kılâbe el-Cermî (öl. 104/722) kadılık için adının geçtiğini duyunca Şam’a kaçtı oraya ulaştığında Şam kadısının görevden alınmasına denk geldi ve oradan da kaçarak Yemâme’ye gitti. Kendisine neden bu görevden kaçtığı sorulduğunda “Kadılık yapan âlimin durumu ancak denize düşen bir yüzücüye benzer. O biraz yüzer ve boğulur.”⁴⁴ şeklinde bir açıklama yapmaktadır.

Abbâd b. el-Avvâm’a (öl. 185/801) adaleti ve dürüstlüğüyle tanınan bir hadisçinin hâkimlik görevine getirildiği söylendi. Abbâd şöyle dedi: “Onların yönetimi altında adaletli kalacağını düşünürse bu yanlış bir düşüncedir”⁴⁵ Anlaşıldığı üzere Abbâd kendi dönemindeki adaletsiz yönetimin altında bu görevi hakkıyla yerine getirmenin zorluğuna işaret etmektedir.

Kadılığın zorluğu ve bu görevde dürüst kalmanın meşakkati hakkında birçok hadisçinin sözü nakledilmektedir. İbn Sehl der ki: “Kadılık görevi, en yüce ve en tehlikeli mesleklerden biridir. Bir de namaz kıldırma görevi buna eklenirse en tehlikeli vazife olur.”⁴⁶ Abdullah b. Mübarek’e bir kişi karşılıksız kadılık görevi alabilir mi? diye sorulduğunda o, “Şayet aptalsa evet”⁴⁷ şeklinde cevapladı. Hadisçilerden bir kısmı

⁴⁰ Ebû Abdullah Muhammed b. Ali İbnü’l-Ezrak el-Girnâti, *Bedaiü’s-silk fî tabâii’l-mülk* (Bağdad: Vizâretü’l-İlam, 1977), 249.

⁴¹ Ebu Bekr Ahmed b. el-Hüseyn el-Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, thk. Muhammed Abdulkadir Ata (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmîyye, 2003), “Adâbü’l-Kâdî”, 20240.

⁴² Ahmed b. Ali Ebû Bekir el-Hatîb Bağdâdî, *Târih-u Bağdâd* (Beyrût: Dâru’l-Ğarbi’l-İslâmî, 2002), 10/384.

⁴³ Ebû Saîd Salâhuddin Halil b. Keykeldî Alâî, *Kitâbü’l-muhtelîm* (Kahire: Mektebetü’l-Hanci, 1996), 24.

⁴⁴ Ebü’l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed Ragıb el-İsfahânî, *Muhâdaratü’l-üdebâ ve muhâveretü’ş-şuarâ ve’l-bulega* (Beyrût: Dâru’l-Erkam, 1420), 1/243.

⁴⁵ Vekî, *Ahbâru’l-kudât*, 3/154.

⁴⁶ el-Girnâti, *Bedaiü’s-silk fî tabâii’l-mülk*, 1/249.

⁴⁷ Vekî, *Ahbâru’l-kudât*, 1/34.

da kadılık görevine zorla tayin ediliyordu. Bunların arasında Hâlid b. Ebî İmrân et-Tecîbî (öl. 129/747)⁴⁸, Şerîk b. Abdillâh (öl. 177/794)⁴⁹ gibi hadisçiler kadılığı bu şekilde kabul etmişlerdir.

Yûnus b. Bükeyr (öl. 199/815) hakkında Ahmed b. Abdullah el-İclî (öl. 261/875) şöyle demektedir: “Yunûs b. Bükeyr kabul edilebilir bir kişidir ancak babası, Ca’fer’in mezâlim⁵⁰ görevine bakıyordu.”⁵¹ el-İclî bu ifadeyle dolaylı olarak devlet görevlisine yakın olmayı bir kusur olarak kabul etmiştir. Muâfâ b. Süleyman (öl. 234/849) da Muhammed b. Saîd b. Hilâl’i zalimlerin işlerinde görev aldığı için tenkit etti.⁵²

Bu ifadelerde bazı hâkimlerin adaletten sapmış zalimlere yakın durdukları için cerh edildiklerine dair yaklaşımlar görülmektedir. Fakat bu muhaddislerin olumsuz yaklaşımları kendi yaşadıkları dönmedeki siyasî karmaşalar ve yöneticilerin halka ve âlimlere karşı sert tutumlarından kaynaklı olabilmektedir. Aynı dönemde diğer güvenilir muhaddislerin baskı sonucu kadılık görevini kabul etmeleri veyahut siyasî çatışmalara tarafsız kalarak adaletle kadılık görevini yapmayı tercih etmeleri adalet vasfını zedeleyici bir durum olarak görülmediği anlaşılmaktadır. Kadılık görevi alan muhaddislere yönlendirilen tenkitler, cerhten daha fazla siyasî baskıya maruz kalan ya da yapılan eziyetlere tepkili olan münekkitlerin kişisel değerlendirmeleri olarak kabul edilebilir.⁵³

2.1.4. İdarecilerden ve siyasetten uzak durma isteği

Kadılık görevi devlet yöneticileriyle yakın olmayı beraberinde getirmekteydi. Yargı ile uğraşan birinin zaman zaman hükümdarla iletişim kurması gerekmektedir. Devlet yöneticilerine yakın olmaktan sakınan birçok hadisçi bu sakıncalı duruma düşmemek adına aslında adaletin tesisi için gerekli olan bu meslekten uzak durmaktaydılar.

Hadisçilerin arasında kadılıktan muaf tutulmak için deli taklidi yapanlar da vardı. Örneğin, Süfyân es-Sevrî halifenin yanına girdiğinde kendini deli gibi göstermiş ve yerdeki halıyı tutarak “Bu ne kadar güzel ne kadar güzel kaçta satın aldın?” demiş daha sonra küçük abdestinin geldiğini söylediğinde odadan çıkarılmıştır. Böylelikle halife tarafından görevlendirilmekten kendini korumaya çalışmıştır.⁵⁴ Ayrıca Kâsım b. Velîd el-Hemedânî’ye Yûsuf b. Ömer kadılık görevi için haber gönderdiğinde gözlerini yağla sürmelemiş ve sakalını kesmiş halde Yûsuf’un yanına girmiştir. Yûsuf “Bu delirmiş çıkartın bunu!”⁵⁵ demiştir. Her ne kadar hadisçilerin yaptığı bu davranışlar abartı olarak kabul görülse de kendi döneminin şartlarına göre yaptıkları bu davranışlar ehl-i hadis ve halk tarafından kabul görmekteydi.

Kadılık görevi teklif edilen birçok hadisçinin kinayeli ifadeler kullanarak bahaneler öne sürdükleri dikkat çekmektedir. Örneğin Abdullah b. İdrîs (öl. 192/807-808), Hafs b. Gıyâs (öl. 194/810) ve Vekî’ b. el-Cerrâh’ı (öl. 197/812) Hârûn er-Reşîd (öl. 193/809) kadılık görevi teklif etmek için çağırdığında İbn İdrîs kendini felçli gibi yere attı. Bunun üzerine Hârûn: “Şeyhin elinden tutun bunun bu işe gücü yok dedi.” Vekî’ye gelince: Parmağını gözüne koymuş ve parmağını kastederek ‘Ey Müminlerin Emiri Allah’a yemin olsun ki ben onu bir seneden beri kullanamadım’ diyerek kendini mazur gösterdi. Böylelikle Hârûn onu da mazur gördü. Hafs b. Gıyas ise “Eğer borç ve çocuklar olmasaydı, ben bu görevi kabul etmezdim.”⁵⁶ diyerek bu görevi kabul etmesindeki mazeretini ortaya koymaktadır.

Hadisçilerden bir kısmı da kadılık görevini kabul etmedikleri için hapse atılarak bu görevi zorla kabul etmeleri istenmiştir. Örneğin Abbâsî halifesi el-Mütevekkil Ca’fer b. Muhammed el-Mu’tasım (öl. 247/861), Hâris b. Miskîn’i (öl. 250/864) Mısır kadılığına görevlendirmiştir. O bu görevi kabul edene kadar bir müddet

⁴⁸ Vekî’, *Ahbâru’l-kudât*, 1/27.

⁴⁹ Ebû Abdillâh Muhammed İbn Sa’d, *et-Tabakâtü’l-kübrâ*, thk. Muhammed Abdulkadir Ata (Beyrût: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1410), 6/355.

⁵⁰ Mezâlim: Ceza ve hukuk davalarına bakan yüksek mahkeme. Celal Yeniçeri, “Mezâlim”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 515.

⁵¹ Ebu’l-Fazl Ahmed b. Ali İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzibu’t-Tehzîb* (Haydarabad: Matbatu Dairetü’l-Meârifî’n-Nizâmiyye, 1326), 11/435.

⁵² Ebû Abdillâh Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman Zehebî, *el-Muğni fi’l-duâfâ*, thk. Nureddin İtr (Haleb: Dâru’l-Maârif, 1971), 2/586.

⁵³ Mustafa Tath, *Tâbiûn Döneminde Hadis Rivayeti*, 356.

⁵⁴ Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, 1/169.

⁵⁵ Vekî’, *Ahbâru’l-kudât*, 1/26.

⁵⁶ Ebû’l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr b. Hallikân, *Vefeyâtü’l-a’yân ve enbâ’ü ebnâ’i’z-zamân mimâmâ şebete bi’n-naql evi’s-semâ’ ev eşbetehü’l-ayân*, thk. İhsan Abbas (Beyrût: Dâru Sâdir, 1994), 2/198.

de hapse atmıştır.⁵⁷ Bu örnekte hadisçilerin bir kısmının kadılık görevini siyasî etkilerden çekindikleri için kabul etmedikleri ancak siyasî otoritelerin hadisçileri bu görev için zorladıkları anlaşılmaktadır.

Bu rivayetlerde ilk dönemde bazı hadisçilerin kadılık görevinden kaçınmak için çaba gösterdikleri anlaşılmaktadır. Kadılık görevinin zorluğu ve riskleri nedeniyle hadisçilerin kadılığı kabul etmemek için çeşitli bahaneler öne sürdükleri görülmektedir. Ayrıca muhaddislerin kadılık görevini almamak için gösterdikleri bu davranışlar her ne kadar abartılı olarak görülebilse de dönemin şartları itibarıyla siyasi tartışmaların içinde bulunmama hassasiyetinden ötürü bu tarz tepkiler normal karşılanabilmektedir. Zira bir hadisçinin kadılık görevini aldıktan sonra akran muhaddisler arasında tenkit edilmesi veyahut haksızlıklar karşısında çaresiz kalması bir ilim adamı için daha ağır bir durum olduğundan bu görevi almamak için dikkat çekici bu davranışları sergilemiş olabilirler.

2.2. Hadisçilerin Kadı Mesleğine Müspet Yaklaşımı ve Tarihi Sürecin Etkileri

Âlimlerin kadılık hakkındaki yaklaşımlarına bakıldığında ilk asırda ve daha sonraki asırlarda yaşayanlar arasında farklılıklar görülmektedir. Zamanla ilim adamlarının bu göreve karşı yaklaşımlarında yumuşama dikkat çekmektedir. Bir grup âlim, hadisçilerin kadılık görevine karşı sert yaklaşımlarını kadılık için gerekli yeteneklere sahip olmayan, zulme destek veren veya dünyevi isteklere kapılan kişiler olduğu şeklinde yorumladılar.⁵⁸ Hadisçiler arasında erken dönemlerde kadılık görevini icra edenler bulunmakla beraber tespit edilebildiği kadarıyla bu görev hakkında açık olarak olumlu görüş belirtenlerin oldukça geç döneme tekabül ettiği dikkat çekmektedir. Fakat ilk dönemde kadılık görevini kabul eden hadisçilerin açıkça görüş beyan etmeseler de bu göreve olumlu yaklaşanlar arasında sayılabileceği düşünülmektedir.

İbn Kudâme (öl. 620/1223) kadılık görevi hakkında şöyle demektedir: “Kadılık görevini yerine getirebilen ve adaleti sağlayabilen kişi için büyük bir fazilet bulunmaktadır. Çünkü kadılık görevinde iyiliği emretmek, zulme uğrayanları savunmak, hak sahibine haklarını vermek, zalimi haksızlığından vazgeçirmek, insanlar arasında sulh yapmak ve insanların birbirlerine düşmemesini sağlamak gibi sevap kapıları vardır. Bu nedenle, peygamberler bu görevi üstlenmişler ve kendi milletleri için hüküm vermişlerdir. Peygamber (s.a.v) Hz. Ali’yi ve Muâz’ı hâkim olarak görevlendirmiştir.”⁵⁹ İbn Kudâme, kadılık görevinin yerine getirilmesinin büyük bir fazilet taşıdığını belirtmektedir. İbn Kudâme’nin bu yorumu, kadılık görevinin önemini vurgulamakta ve bu görevi yerine getiren kişilere verilen sevaba vurgu yapmaktadır.

Burhânüddîn İbn Ferhûn’un (öl. 799/1397) bu hususta dikkat çeken değerlendirmeleri bulunmaktadır. O şöyle der: “Mezhebimizin ve diğer mezhep âlimlerinin büyük bir kısmı, kadılık görevine almaya karşı uyarılarını fazla abartmışlardır. Kadılık hizmeti yapmanın ve bu göreve gelmek için çaba göstermenin çirkinliğini vurgulamışlardır. Kadılıktan yüz çevirmeyi, nefret etmeyi ve ondan kaçmak gerektiğini vurguladılar. Bunun sonucunda fıkıhçı ve salih kişilerin zihninde, her kim kadılık yaparsa bu görev nedeniyle dininde gevşeklik göstermiş ve kendini tehlikeye atmış olur. Bunun sonucunda bu görevi alanlara karşı kötü bir düşünce meydana gelmiştir. Bu, dönülmesi ve tövbe edilmesi gereken büyük bir hatadır. Bu şerefli makama hürmet etmek ve dindeki önemli yerini bilmek gerekir. Zira peygamberler bu görevle gönderilmiş ve dünyada adalet bu vazifeyle sağlanmıştır. Kadılık hakkında korku ve tehdit içeren tüm hadisler, bu göreve bilgisizce girerek zulme alet olan ilim ehli ve cahiller içindir.”⁶⁰ İbn Ferhûn, kadılık göreviyle ilgili olarak mezheplerin abartılı bir şekilde korkutma ve uyarılar yaptığını belirtmiştir. Âlimler tarafından kadılık hizmetinin çirkin görüldüğünü vurgulayan İbn Ferhûn, bu düşüncenin büyük bir hatadan ibaret olduğunu ve kadılık görevine saygı duyulması gerektiğini vurgulamaktadır. Kadılıkla ilgili uyarı niteliğindeki hadislerin ise liyakat sahibi olmayan kişiler için geçerli olduğunu ifade etmektedir.

⁵⁷ Ebü’l-Hasan Ali b. Abdullah el-Cüzâmî Nübâhî, *Târîhu kudâti’l-Endelüs* (Beyrut: Dârü’l-Âfâkı’l-Cedîde, 1983), 24.

⁵⁸ Ebü Bekr Dîdî, *İstiğâlü’r-râvî fi’l-kadâ ve A’mâli’s-selâtin ve eseruhû fi’l-cerhi ve’t-ta’dîl* (Cezair: Cami’atü’l-Vâdî, Yüksek Lisans Tezi, 1438), 27.

⁵⁹ Ebü Muhammed Muvaffakuddîn Abdullah b. Ahmed b. Kudâme Cemmâîli Makdisî İbn Kudâme, *el-Muğni*, thk. Taha Muhammed ez-Zeyni (Kahire: Mektebetü’l-Kahire, 1388), 10/32.

⁶⁰ Ebü’l-Vefâ Burhaneddin İbrâhim İbn Ferhûn, *Tebseratü’l-hükkâm fi usûli’l-akziye ve menâhici’l-ahkâm* (Kahire: Mektebetü’l-Külliyati’l-Ezheriyye, 1986), 1/12-13.

İbn Receb el-Hanbelî (öl. 795/1393) bu hususta şöyle demektedir: “İnsanları aşağılamak ve büyüklük taslamak amacıyla ilim öğrenmek ve hükümdarlara ve zenginlere yakın olmak için yanlarına gitmek hoş karşılanmayan bir durumdur. Bu dünya ehli âlimlerin, makam ve mevki elde etmek için girdikleri bir kapıdır. Hükümdarların yanına girenler için en korkulan şey, onları yalanlarıyla destekleyip zulümlerine yardım etmeleri ve hatalarına karşı kınamaktan kaçınmalarıdır. Çünkü yönetici ve zenginlerin yanına makam ve mevki istemek için giden bir kişi, onları kınamaz hatta bazen çirkin eylemlerini hoş göstererek onlara yaklaşır ve onlarla ilişkisini sağlamlaştırır. Amacına ulaşmak için onlara yardım eder.”⁶¹ İbn Receb’in, insanları yönetme ve üstünlük kurma amacıyla bu görevi almayı eleştirdiği ve samimiyetsizlik ve dünya hırsıyla ilişkilendirildiği görülmektedir. Şayet yargıyla uğraşmak, dünya hırsı ve idarecilerle yakın olmayı gerektirmeseydi hadisçiler insanlar arasında adaletle hükmetmenin faziletini bildikleri için bu görevden uzak durmazlardı.

Sonuç olarak hadisçilerin kadılık konusundaki yaklaşımlarının zamanla değiştiği ve ilk asırda yaşayanlarla sonraki asırlarda yaşayanlar arasında farklılıklar olduğu anlaşılmaktadır. Bazı âlimler kadılık görevine karşı olan hadisçileri eleştirmekte ve hadislerdeki kastedilen kadıların ehliyeti olmayan veya zulme destek veren ya da dünyevî arzulara kapılan kadılar olduğunu belirtmektedirler.

3. Kadılık Görevi Aldığı İçin Tenkit Edilen Bazı Hadisçiler

İlk dönemlerde birçok hadisçi kadılık görevi yapmıştır. Bu başlık altında hicrî ikinci asırda kadılık yaptığı için eleştirilere maruz kalmış kadılar ele alınacaktır.

3.1. Muhammed b. Abdірrahmân b. Ebî Leylâ el-Kûfî (öl. 148/765)

Muhammed b. Abdірrahmân Velîd b. Yezîd döneminde (743-744) Kûfe kadılığına tayin edildi ve Abbâsîler devrinde de bu görevi sürdürdü. Kaynaklarda otuz üç yıl müddetle kadılık yaptığı belirtilmektedir.⁶² İbn Ebî Leylâ babasından hadis aldığı gibi Şa’bî (ö. 104/722), Atâ b. Ebû Rebâh (ö. 114/732), Nâfi’ (ö. 117/735) ve A’meş (ö. 148/765) gibi tanınmış hadisçilerden de rivayetlerde bulunmuştur.⁶³

İbn Ebî Leylâ’nın fıkıhçı yönünün aksine hadisçiliği tartışma konusu olmuştur. Bazı âlimler, İbn Ebî Leylâ’nın fıkıh bilgisiyle hadis bilgisinin mukayese edilemeyeceğini fıkıh ilminde daha güçlü olduğunu vurgulamışlardır. Hıfzının zayıf olduğu birçok âlim tarafından ifade edilmiştir. Şu’be, Ahmed b. Hanbel ve diğerleri onun zayıf olduğunu dile getirmişlerdir.⁶⁴ Ebû Hâtim hıfzının zayıflamasının kadılıkla uğraşmasından kaynaklandığını ve yalanla itham edilemeyeceğini söylemiştir.⁶⁵ Nesâî İbn Ebî Leylâ’nın güçlü bir râvî olmadığını belirtmiştir.⁶⁶ İbn Ebî Leylâ’nın hadislerde teferrüd etmesi de güvenilir bir râvî olmadığını göstermektedir.⁶⁷ İbn Ebî Leylâ’nın kadılığa talip olması da bazı hadisçiler tarafından eleştirilmiştir.⁶⁸ İbn Ebî Leylâ’nın genellikle eleştirilen yönü, adalet vasfı değil hıfz ve zabtıdır. Ancak sıdk vasfına sahip olduğunu ifade edilen İbn Ebî Leylâ’nın, kadılıkla meşgul olmasının hıfzını zayıflattığı anlaşılmaktadır. İbn Ebî Leylâ’nın Buhârî ve Müslim’de rivayetleri bulunmamaktadır. Nesâî⁶⁹, Ebû Dâvud⁷⁰,

⁶¹ Ebû'l-Ferec Zeynüddin Abdurrahman b. Ahmed Hanbelî İbn Receb, *Mecmû'u resâil el-Hâfız İbn Receb el-Hanbelî* (Kahire: el-Fârukü'l-Hadise, 2003), 1/84.

⁶² Saffet Köse, “İbn Ebû Leylâ, Muhammed b. Abdurrahman”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/436.

⁶³ Ahmet Aslan, *İbn Ebî Leylâ Hayatı ve Fikhî Görüşleri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007), 76.

⁶⁴ Abdurrahman b. Ebû Hâtim Râzî, *el-Cerh ve't-ta'dîl* (Beyrut: Dâr-u İhyai't-türâsî'l-arabî, 1952), 1/151.

⁶⁵ Râzî, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 7/323.

⁶⁶ Ebû Abdірrahman Ahmed b. Şuayb Nesâî, *ed-Duafâ ve'l-metrûkûn*, thk. Mahmud İbrahim Zayed (Haleb: Dârü'l-Va'y, 1396), 92.

⁶⁷ Ebû Abdіllah Muhammed b. İsmâîl el-Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir* (Haydarabad: Dâiretü'l-Meârifî'l-Osmâniyye, t.s.), 1/162.

⁶⁸ Koç, *Hicrî İlk İki Asır Kûfe Kadılarının Hadisle İlişkisi*, 78.

⁶⁹ Ahmed b. Şu'ayb en-Nesâî, *Sünen*, thk. 'Imadu't-Tayyâr vd. (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle Nâşırûn, 2010), “Sıyâm”, 19; “Katu's Sârik”, 6; “Zîne”, 16.

⁷⁰ Ebu Dâvud, *Sünen*, “Salât”, 119; “Menâsik”29; “Talâk”, 25; “İcâre”, 38.

Tirmizî⁷¹ ve İbn Mâce'nin⁷² *Sünen*'lerinde rivayetleri bulunmaktadır. Bu rivayetler genellikle fikhî içerikli olup çoğunlukla İbn Mesûd ve Ali b. Ebî Talib aracılığıyla nakledilen hadislerdir.⁷³

3.2. Sevvâr b. Abdullah b. Kudâme el-Anberî (öl. 156/773)

Sevvâr b. Abdullah h. 138 yılında Ebû Ca'fer tarafından kadılık görevine getirilmiştir. Muhaddisler Sevvâr'ı bu görevi kabul ettiği için eleştirmişlerdir. Şube, onun hakkında "Kendisinden hadis aramanın anlamı yok zira o yöneticilikle meşguldü." Sevrî ise "O hiçbir şeye değmez." diyerek sert bir şekilde tenkit etmiştir. İbn Hibbân, ise onu güvenilir kişiler arasında sayarak hakkında şöyle demektedir: "O bir fakihti ve Ebû Cafer tarafından kadı olarak 138 yılında görevlendirildi. Bağdat'ın kadılığını yapmaya devam etti ve ölümüne kadar Bağdat'ın emiri ve kâdısı olarak kaldı". İbn el-Medîni ve İbn Şâhîn onun güvenilir olduğunu, İbn Sa'd ve İbn Adî, çok az hadis rivayet ettiğini ama güvenilir olup kendisinde hadis alınabileceğini söylediler.⁷⁴ Görüldüğü üzere Sevvâr bir hadis râvisi olarak tenkit edilmemiş olsa da kadılık görevi üstlenmesi nedeniyle bazı hadisçiler tarafından eleştirilmiştir.

3.3. Muâviye b. Sâlih el-Hadramî (öl. 158/749)

Muâviye b. Sâlih Şam bölgesinde yetişmiş daha sonra Endülüs'e gittiğinde Abdurrahmân b. Muâviye b. Hişâm (ö. 172/788) tarafından Kurtuba kadısı olarak tayin edilmiştir.⁷⁵ Birçok muhaddis onu sika olarak kabul etmesine rağmen Yahyâ b. Saîd el-Ensârî (ö. 143/760), Ebû İshâk el-Fezârî (ö. 188/804) gibi hadisçiler kendisinden hadis alınmayacağını söylemektedirler. Zehebî'nin de belirttiğine göre bunun nedeni Muâviye'nin kadılık görevi yaparak devlete yöneticilerine yakın olmasıdır.⁷⁶ Muaviye b. Salih'in, Buhârî dışında Müslim, Ebû Dâvud, Tirmizî, Nesâî ve İbn Mâce'de çok sayıda rivayetleri bulunmaktadır.⁷⁷

3.4. Şerîk b. Abdillâh b. Hâris en-Nehâî (öl. 177/794)

Şerîk b. Abdullah, Vâsıt, Kûfe ve Ahvaz gibi şehirlerde kadılık görevi yaptı. Abbasî halifesi Mansûr, onu Kûfe kadılığına atamak isteyince Şerîk, bu görevi istemediği halde kabul etmek zorunda kaldı.⁷⁸ Bu görevde Mansûr'un vefatından sonra da Mehdî döneminde de devam etti, bir süre sonra bu görevden alınmıştır.⁷⁹

Hadisçilerin Şerîk'in hadisçiliği ve güvenilirliği hakkında farklı yaklaşımları olduğu görülmektedir. Zehebî onun hakkında hadisçiler arasında tanınmış bir kadı olduğunu, İbn Maîn ve diğer hadisçiler tarafından güvenilir kabul edildiğini söylemiştir. Nesâî onun hadis rivayetlerini kabul edilebilir olarak değerlendirirken, Dârekutnî (öl. 385/995) ve diğer âlimler onun hadis rivayetlerinin güçlü olmadığını belirtmişlerdir.⁸⁰ İbn Adî, hadislerinin sahih ve doğru olduğunu hadislerinde yer alan münker kısımların çoğunun ise sadece hafıza zafiyetinden kaynaklandığını ve kasıtlı olarak zayıf rivayetlerde bulunmadığını belirtmektedir.⁸¹

Terâcim kaynaklarında hadisçilerin Şerîk'i kadı olarak atanmadan önce çok övdükleri ancak görev aldıktan sonra hakkında olumsuz fikir beyan ettikleri anlaşılmaktadır. Örneğin Süfyân es-Sevrî (öl. 161/778) onun hakkında "Ne iyi bir adamdı, eğer onu bozmasalardı"⁸² demektedir. İclî ise onun güvenilir olduğunu belirttikten sonra "O doğru bir hâkimdi ve eskiden ondan duyanların hadisleri doğru kabul

⁷¹ Muhammed b. İsa et-Tirmizî, *Sünen*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf vd. (Beyrût: Dârü'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1998), "Salât", 6, 28; "Taharet", 111.

⁷² İbn Mâce, *Sünen*, "Taharet", 105.

⁷³ Koç, *Hicrî İlk İki Asır Kûfe Kadılarının Hadisle İlişkisi*, 78.

⁷⁴ Ebû'l-Fazl Şehabeddin Ahmed İbn Hacer el-Askalânî, *Lisânü'l-Mizân*, thk. Abdülfettah Ebû Gudde (Beyrût: Mektebü'l-Matbuati'l-İslâmiyye, 1423), 4/213.

⁷⁵ Nübâhî, *Târîhu kudâti'l-Endelüs*, 43; Öztoprak, "Endülüs Hadisçiliğinde Kadıların Yeri", 108.

⁷⁶ Şemsuddîn Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed ez-Zehabî, *Siyeru'l-Âlami'n-nübelâ*, thk. Şu'ayb el-Arnaût vd. (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1985), 7/160.

⁷⁷ Sümeyye Boz, "Muaviye b. Sâlih'in Hayatı ve Hadisçiliği", *SOBİDER: Sosyal Bilimler Dergisi* 6/36 (Mart 2019), 406.

⁷⁸ İbn Sa'd, *Tabakât*, 6/355.

⁷⁹ Mehmet Ali Sönmez, "Şerîk b. Abdullah", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/5-6.

⁸⁰ Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman Zehebî, *Zikru esmâi men tüküllime fihî ve hüve müvessakun* (Zerka: Mektebetü'l-Menâr, 1986), 99.

⁸¹ Ebû Ahmed Abdullah İbn Adî, *el-Kâmil fi du'efâir-ricâl*, thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd, Ali Muhammed Muavved (Beyrût: Dârü'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1997), 5/35.

⁸² Bağdâdî, *Târîh-u Bağdâd*, 10/384.

edilirdi. Fakat hâkimlik makamına gelmesinden sonra hadislerinde bazı karışıklıklar ortaya çıktı.”⁸³ İbn Hibbân (öl. 354/965) onun hakkında: “Hayatının sonuna doğru hafızasında değişiklikler oluştu ve hadislerinde hata yaptı. Ondan doğrudan hadis alanlar arasında Yezîd b. Hârûn ve İshâk el-Ezrak gibi muhaddisler bulunmakta ve bunların yaptığı rivayetlerde hata görülmemektedir. Ancak daha ondan sonra Kufe’de yapılan rivayetler arasında birçok hatalı rivayet bulunmaktadır” demektedir.⁸⁴ İbn Hacer ise şöyle demiştir: “O, güvenilir biriydi ve kadılık görevini üstlendiğinde hafızası zayıfladı.”⁸⁵ Şerîk’in Buhârî,⁸⁶ Müslim,⁸⁷ Ebû Dâvud,⁸⁸ Tirmizî,⁸⁹ Nesâî⁹⁰ ve İbn Mâce’de⁹¹ rivayetleri bulunmaktadır.

Şerîk’in rivayet ettiği hadisler hakkında verilen olumsuz hükümlerin onun güvenilirliğinden kaynaklı olmayıp hâkimlik görevini aldıktan sonra hafızasında meydana gelen zafiyetten kaynaklandığı anlaşılmaktadır.

3.5. Ali b. Müshir el-Kûfi (öl. 189/805)

Musul kadılığı göreviyle tanınan Ali b. Müshir, 166/783 yılında atandığı bu görevden 174/790 yılında alındı. İrmîniye kadılığı da yaptığı bilinmektedir ancak bu görevin kesin tarihi belirsizdir. Bu görevdeyken gözlerinde rahatsızlık yaşadı. Daha sonra Kûfe’ye geri döndü. Özellikle Kûfelilerden çok sayıda hadis nakletmiştir. Ancak bazı hadisçiler, kör olduğu dönemde ezberden naklettiği hadislere temkinli yaklaşmışlardır. Ali b. Müshir tüm kitaplarını toprağa gömdüğü ve daha sonra zaman zaman bu kitaplarını açarak bazı rivayetlerine baktığı rivayet edilmektedir.

İbn Sa’d onun hakkında, Musul kadısı olup çok hadisi rivayet eden güvenilir biri olduğunu, Ahmed b. Hanbel, Musul’un kadılığını yaptığından dolayı hadisçilerce takdir edilmeyip eleştirildiğini ama güvenilir olduğu için hadislerini aldığını söylemektedir.⁹² İbn Müshir’in rivayetleri *Kütüb-i Sitte* dahil bir çok hadis kitabında bulunmaktadır.⁹³

Anlaşıldığı üzere İbn Müshir adalet sahibi bir râvi olmakla beraber hem körlüğü hem de kitaplarını imha etmesi nedeniyle rivayetlerinde hata yapabilmekteydi. Her ne kadar kadılık yaptığı için bazı hadisçilerce eleştirilse de bu durumun onun hadisçiliğine zarar vermediği ve bu nedenle cerh edilmediği anlaşılmaktadır.

3.6. Hafs b. Gıyâs b. Talk en-Nehâî (öl. 194/810)

Hafs, Hârûnürreşîd döneminde 177/793 yılında kadılık görevine atandı. Bağdat’ta iki yıl, Kûfe’de ise on üç yıl boyunca bu görevi yaptı. Rivayete göre, geçim sıkıntısı nedeniyle bu görevi kabul etti. Muhaddislerin Hafs’tan üç bin ile dört bin arasında hadis nakledildiği bilinmektedir ve ona ait olduğu söylenen yüz yetmiş hadisten oluşan bir cüz bulunmaktadır.⁹⁴

Hafs, hadis münekkiteri tarafından güvenilir bir râvi olarak kabul edilmesine rağmen bazı eleştirilere maruz kalmıştır. Hayatının sonlarında hafızasının zayıfladığı ve bu dönemde naklettiği hadislerin dikkatle ele alınması gerektiği belirtilmiştir. Yahyâ b. Saîd el-Kattân’dan (öl. 198/813) Hafs’ın Eş’as’ın en sağlam öğrencisi olduğunu⁹⁵, Vekî’ b. el-Cerrâh (öl. 197/812), güvenilir biri olduğunu⁹⁶, İbn Sa’d

⁸³ Ebu Abdullah Alaüddin Moğultay b. Kılıç b. Abdullah el-Bekceri el-Hikri Moğultay b. Kılıç, *İkmâlü Tehzîbi’l-Kemâl fî esmâ’ir-ricâl* (Kahire: Fârukü’l-Hadisî li’t-Tab’ati ve’n-Neşr, 2001), 6/245.

⁸⁴ Ebû Hâtîm Muhammed et-Temîmî İbn Hibbân, *es-Sikât* (Haydarabad: Dâiretü’l-Meârifî’l-Osmâniyye, 1393), 6/444.

⁸⁵ Hâfız Ahmed b. Ali İbn Hacer el-Askalânî, *Ta’rifü ehli’t-takdîs bi merâtibi’l-mevsûfîne bi’t-tedlîs*, thk. Asım b. Abdullah (Amman: Mektebetü’l-Menâr, 1403), 33.

⁸⁶ Buhârî, *el-Câmi’u’s-şâhîh*, “İlim”, 63; “İstiskâ”, 1014; “Menâkib”, 3570; “Fiten”, 7097; “Tevhîd”, 7517.

⁸⁷ Müslim, *Sahîh*, “Hayz”, 80; “Salât”, 190; “Cenâiz”, 59.

⁸⁸ Ebu Dâvud, *Sünen*, “Taharet”, 45, 95; “Salât”, 486.

⁸⁹ Tirmizî, *Sünen*, “Sefer”, 609; “Zekât”, 659; “Hac”, 866.

⁹⁰ Nesâî, *Sünen*, “İstiskâ”, 1504; “Siyâm”, 2092; “Tahrîmü’d-dem”, 3991.

⁹¹ İbn Mâce, *Sünen*, “Taharet” 356; “Salât” 680; “Fiten” 3941; “Zühûd” 4229.

⁹² Ebû’l-Mehasin Cemaleddin Yusuf b. Hasan b. Ahmed İbnü’l-Mibred, *Kitâbu Bahri’-d-dem fî men tekelleme fihî el-İmam Ahmed bi-medh ev zem* (Beyrût: Darü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1992), 113.

⁹³ Buhârî, *el-Câmi’u’s-şâhîh*, “Hayz”, 302; “Salât”, 511; “Sücûd”, 1076; “Cenâiz”, 1390; Müslim, *Sahîh*, “Zekât”, 159; “Siyâm”, 53; Ebu Dâvud, *Sünen*, “Taharet”, 309; “Salât”, 526; “Menâsik”, 1966; Tirmizî, *Sünen*, “Zekât”, 667; “Savm”, 741.

⁹⁴ Saffet Köse, “Hafs b. Gıyâs”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/118.

⁹⁵ Zehebi, *Siyer*, 9/24.

⁹⁶ Ebu’l-Hasen Ahmed b. Abdillâh el-İclî, *Ma’rifetü’s-sikât*, thk. Abdülâlim Abdülazîm el-Bestevî (Medine: Mektebetü’l-Dâr, 1985), 1/310.

(öl. 230/845) güvenilir ve sağlam ancak bazen tedlîs yaptığını⁹⁷, Yakub b. Şeybe (öl. 262/875) ve Ebû Zür'a er-Râzî (öl. 264/878) ise onun güvenilir olduğunu kitabından aktardığı hadislerde sağlam ancak ezberinden yaptığı bazı rivayetlerde ihtiyatlı olunması gerektiği söylemektedir.⁹⁸ Bişr el-Hâfi, Hafs kadı olduğu için hadislerini almayacağını belirtmiştir.⁹⁹ Ayrıca İbn Hacer (öl. 852/1449) özet olarak şu değerlendirmeyi yapmaktadır: "Hafs, imamlardan ve güvenilir kişilerden biridir. Onun güvenilirliği hususunda ittifak edilmiştir ancak sonradan hafızası zayıflamıştır. Kitaplarından işitilen hadisler, ezberinden işitilenlere göre daha sağlamdır."¹⁰⁰ Hafs'ın Buhârî, Müslim, Ebû Dâvud, Tirmizî, Nesâî ve İbn Mâce'de çok sayıda rivayetleri bulunmaktadır. Ayrıca kendine ait bir hadis cüzünün de bulunması hadisçiliği açısından önemlidir.¹⁰¹

Hadisçilerin bir kısmı her ne kadar Hafs'ı kadılık görevini alması nedeniyle eleştirirler de hadisçiliği açısından kadılık görevinin onu etkilemediği belki daha sonra hafıza zayıflığı nedeniyle tenkit edildiği anlaşılmaktadır.

Adı geçen kadılar dışında hadis rivayetinde güvenilir olarak bilinen¹⁰² ve hadis uydurmacılığıyla itham edilmiş¹⁰³ kadıların bulunması aslında râvinin kadılık mesleğinden ziyade adalet ve zabt durumunun dikkate alındığını göstermektedir.

Hadis münekkitlerinin râvi değerlendirmelerine odaklandığı ve râvinin farklı yönlerini dikkate aldığı bilinmektedir. Bu yorumlar, güvenilir râvileri inceleyen muhaddislerin, râvinin yargılama tarzı, hadisçiliği dışındaki yaşamı ve diğer özellikleri ile ilgilenmelerini içermektedir. Bu yaklaşım, muhaddislerin bir râvi hakkında farklı hüküm vermelerini daha anlamlı kılmaktadır. Örneğin, bir muhaddis bir râviyi en yüksek derecede güvenilir olarak değerlendirebilirken başka bir yerde, râvinin kadılık görevi veya diğer işleri nedeniyle sert eleştirilerde bulunabilir. Bu eleştirileri okuyanlar, tenkide konu olan meselenin râvinin güvenilirliğiyle ilgili olmayan hususlara, özel hayatına veya diğer ayrıntılara odaklandığını anlayabilirler. Râvilerin değerlendirmesinde, asıl doğruluk kriterleri adalet, hafıza ve rivayetle ilgili hususlardır. Kadılık görevinin, adalet veya doğruluk üzerinde başlangıçta bir etkisi olmadığı anlaşılmaktadır. Ancak, yargı görevi, râvinin takvası ve hafızası üzerinde olumsuz etkiler yaratabileceği için muhaddisler bu göreve olumsuz bir yaklaşım sergilemiştir. Bu nedenle, kadılık yapan râvilere yönelik eleştiriler ve uyarılar oldukça sert bir şekilde ifade edilmiştir. Bu tenkitler, diğer muhaddislerin bu görevden uzak durmaları konusunda bir uyarı niteliği taşımaktadır.¹⁰⁴

Bir diğer önemli husus da idarecilerin işledikleri zulümler neticesinde, onların emri altında görev yapan kadı râvilerin olumsuz etkilenebilmesidir. Her ne kadar bu kadı râviler güvenilir olsa da -onlara göre- zalim bir yöneticinin gölgesinde kadılık yapmaları nedeniyle muhaddislerin eleştirilerine maruz kaldıkları anlaşılmaktadır. Özellikle sahâbe ve daha sonraki dönemde râvilerin kadılık yaptıklarından ötürü eleştirilmemeleri bu tespitleri desteklemektedir. Ayrıca Ömer b. Abdilazîz'in (öl. 101/720) halifeliği döneminde devlet görevi almış râvilerin kimi muhaddislerce güvenilir kabul edilmesi adil bir yönetici olarak bilinmesiyle açıklanabilir. Bu hususta İbn Kesîr (öl. 774/1373) şöyle demektedir: "Birçok imam, Ömer b. Abdilazîz tarafından görevlendirilen kişilerin güvenilir olduğunu açıkça ifade etmiştir."¹⁰⁵ İbn

⁹⁷ İbn Sa'd, *Tabakât*, 6/362.

⁹⁸ Ebû'l-Haccâc Cemaleddin Yusuf b. Abdurrahman b. Yusuf Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl fî esmâ'ir-ricâl*, thk. Beşşâr Avvâd Marûf (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1980), 7/61.

⁹⁹ Zehebî, *Siyer*, 9/26.

¹⁰⁰ Hâfız Ahmed b. Ali İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî* (Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, 1379), 1/398.

¹⁰¹ Adem Özdemir, *Hafs b. Gıyâs ve Hadis İlimindeki Yeri* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007), 39, 54 Bu çalışmada Hafs'ın rivayet ve istatistikleri detaylı olarak verilmiştir.

¹⁰² Örneğin sika kabul edilen kadı muhaddisler arasında Abdurrahmân b. Ebî Leylâ Yesâr b. Bilâl el-Ensârî (öl. 83/702), Amr b. Velîd el-Ağdef (öl. 93/712), Saîd b. Cübeyr b. Hişâm el-Esedî (öl. 94/713), Ebû Bürde Âmir b. Ebî Mûsâ Abdillâh b. Kays el-Eş'arî (öl. 104/722), Âmir b. Şerâhîl el-Hemdânî eş-Şa'bî (öl. 104/722), Adî b. Adî b. Umeyre el-Kindî (öl. 120/738), İyâs b. Muâviye b. Kurre b. İyâs (öl. 122/740), S'ad b. İbrahim b. Abdurrahman b. 'Avf (ö. 125/743), Mansûr b. el-Mu'temir b. Abdillâh es-Sülemî el-Küfî (öl. 132/750), gibi tanınmış muhaddisler bulunmaktadır.

¹⁰³ Hadis uydurmakla itham edilmiş kadılar arasında da Ebû'l-Yesîr Muhammed b. Abdullah b. 'Ulâse el-Cezerî (öl. 168/785) Mansûr b. Abdülhamid el-Cezerî el-Mervezî (?), Nûh b. Derrâc en-Nehâfî (öl. 182/799), Ebû'l-Bahterî Vehb b. Vehb (öl. 200/816), gibi kadılar zikredilmektedir. Bkz. Özçelik, "Hâkim en-Nisâbü'rî Tarafından Hadis Uydurmakla İtham Edilen Kadılar", 397-406.

¹⁰⁴ Dîdî, *İştîğâlür-râvî fî'l-kadâ*, 49, 50.

¹⁰⁵ Ebû'l-Fidâ İsmail b. Ömer İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye* (Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1986), 9/208.

Abdülber (öl. 463/1071), *Câmi'u beyâni'l-ilm ve fazlihî* adlı eserinde “Âlimin Zalim Bir Sultanın Yanına Gitmesinin Kınanması”¹⁰⁶ başlıklı bir bölüm açması hadisçilerin yöneticilere yakınlığın sakıncalarını konu edindiklerinde genel bir ifade kullansalar da sultana atfedilen anlamın zalim ve zorbalıkla bilinen kişiler olduğu anlaşılmaktadır.

Sonuç

Kadılık mesleği toplum içinde adaletin tesis edilmesi için önemli bir vazifedir. İslâm'ın ilk yıllarında bu vazifeyi üstlenenler için olumsuz bir yaklaşım görülmemektedir. İlerleyen dönemlerde siyasi karışıklıklar nedeniyle kadılık gibi idari görevleri alanların ilim ehli tarafından eleştirildiği dikkat çekmektedir. Hadis alimlerinin de kadılık görevini yapan bazı hadis râvilerini tenkit ederek rivayetlerini almamaları kadılık görevine hadisçilerin mesafeli olma nedenlerini ve kadılık yapan muhaddisleri ne derece tenkit ettiklerini ele almayı gerekli kılmaktadır. Bu araştırmada muhaddisler genellikle kadılık görevine karşı mesafeli durmayı tercih etmiş olsalar da kadılık görevini almayı tek başına bir cerh nedeni olarak görmedikleri anlaşılmaktadır. Ancak bu râvilerin görev sırasında veya görev dışında başka nedenlerden dolayı cerh edilebilecekleri gerçeği de göz ardı edilmemelidir. Muhaddisler, râvilerin kadılık veya devlet görevi gibi sorumluluklarının, hadislerin doğruluğunu veya güvenilirliğini etkileyebileceğine dikkat etmektedirler. Bu nedenle râvilerin adaletli, dürüst ve doğru bir şekilde görevlerini yerine getirmeleri önemlidir. Ancak bu tür görevlerde bulunan bir râvinin, görev sırasında veya görev dışında bazı olumsuz davranışlar sergilemesi veya hatalar yapması durumunda râviyi cerh etme gerekçesi ortaya çıkabilmektedir. Râvinin adaletli ve doğru bir şekilde görevini yerine getirdiği sürece kadılık vazifesinde bulunmanın kendisi cerh sebebi olarak kabul edilmemektedir. Ayrıca Rasûlullah'ın (s.a.s.) ve diğer peygamberlerin kazâ ve iftâ görevlerinin yapmaları, aklın ve tabiatın bu mesleğin muhaddisler nezdinde bir cerh sebebi sayılmamasını gerektirmektedir. Burada asıl problemin kadılığın doğasında değil onu çevreleyen şartlarda olsa gerektir. Bu sebeple, kadı râvilerin güvenilirliği hususundaki endişeler, genellikle bu görevden sonra râvide meydana gelen zabt kusuru nedeniyledir. Kimi zaman da kadılık görevi nedeniyle tenkit eden muhaddislerin ihtiyat ve takva kaynaklı eleştirilerde buldukları anlaşılmaktadır. Sonuç olarak hadis ilmi üzerine yapılan bu araştırma, Muhaddisler genellikle devlet görevlerine mesafeli olsa da görevin kendisi cerh nedeni olmadığı gibi görev sürecinde ortaya çıkan zabt kusurları nedeniyle hadis râvilerinin cerh edildiğini ortaya koymaktadır.

Beyanname

- 1. Finans/Teşvik:** Yazar, çalışmada herhangi bir finans/teşvik kullanılmadığını beyan etmektedir.
- 2. Çıkar Çatışması:** Yazar, çalışmada herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan etmektedir.
- 3. Etik Beyan:** Yazar, bu makalede araştırma ve yayın etiğine uyulduğunu beyan etmektedir. Bu araştırma için Etik Kurul İzni gerekmemektedir.

Kaynakça

- Akarsu, Murat. “İlk Dönem İslam Tarihinde Yargının Kurumsallaşmasında Dört Halifenin Rolü”. *Eskiye: Anadolu İlahiyat Akademisi Araştırma Dergisi* 37 (Aralık 2018), 57-79.
- Alâî, Ebû Saîd Salâhuddin Halil b. Keykeldî. *Kitâbü'l-muhtelitîn*. Kahire: Mektebetü'l-Hancı, 1996.
- Aslan, Ahmet. *İbn Ebî Leylâ Hayatı ve Fikhî Görüşleri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007.
- Atar, Fahrettin. “Kadı”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/66-69. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Aydemir, Selahattin. “Hadis Rivâyeti ve Öğretimi Karşılığında Ücret Alma Hakkında Bazı Mülâhazalar”. *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 20/2 (Eylül 2020), 1099-1129.
- Bağdâdî, Ahmed b. Ali Ebû Bekir el-Hatîb. *Târih-u Bağdâd*. Beyrût: Dârü'l-Ğarbi'l-İslâmî, 2002.

¹⁰⁶ Ebû Amr Yusuf b. Abdillâh en-Nemerî İbn Abdilberr, *Câmiu beyâni'l-ilm ve fadhîhî*, thk. Ebû'l-Eşbâl ez-Züheyri (Suûdi Arabistan: Dârü İbnü'l-Cevzi, 1414), 631.

- Baytar, Şeyma Nur. *Hicrî İlk Üç Asırda Mekke Kâdılarının Hadis İlmî ile İlişkileri*. İstanbul: 29 Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Begavî, Ebû Muhammed Hüseyin b. Mesud. *Şerhü's-sünne*. Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1983.
- Bektaş, Bekir. *İslam Yargılama Hukukunda Hâkim*. Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012.
- Beyhakî, Ebu Bekr Ahmed b. el-Hüseyin. *es-Sünenü'l-kübrâ*. thk. Muhammed Abdulkadir Ata. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2003.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Hukukî İslamiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu*. İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1967.
- Boz, Sümeyye. "Muaviye b. Sâlih'in Hayatı ve Hadisçiliği". *SOBİDER: Sosyal Bilimler Dergisi* 6/36 (Mart 2019), 400-410.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *el-Câmi'u's-şâhih*. Beyrût: Dâru Tavki'n-Necât, 1422.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl. *et-Târîhu'l-kebîr*. Haydarabad: Dâiretü'l-Meârifî'l-Osmâniyye, t.s.
- Çetin, Büşra. *Hicrî I. Asırda Basra Kadıları ve Hadis Rivayetiyle İlişkileri*. İstanbul: 29 Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Dîdî, Ebû Bekr. *İştigâlü'r-râvî fi'l-kadâ ve A'mâli's-selâtîn ve eseruhû fi'l-cerhi ve't-ta'dîl*. Cezair: Cami'atü'l-Vâdî, Yüksek Lisans Tezi, 1438.
- Ebu Dâvud, Süleyman b. el-Eş'as. *Sünen*. thk. Şu'ayb el-Arnaût - Muhammed Kamil Karabeleli. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle Nâşirûn, 2009.
- Ebü'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr b. Hallikân. *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâ'ü ebnâ'iz-zamân mim mâ şebete bi'n-naql evi's-semâ' ev eşbetehü'l-'ayân*. thk. İhsan Abbas. Beyrût: Dâru Sâdir, 1994.
- Gırnâtî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali İbnü'l-Ezrak. *Bedai'ü's-silk fi tabâii'l-mülk*. Bağdad: Vizâretü'l-İlam, 1977.
- İbn Abdilberr, Ebû Amr Yusuf b. Abdillâh en-Nemerî. *Câmiu beyâni'l-ilmî ve fadhîhî*. thk. Ebû'l-Eşbâl ez-Züheyrî. Suûdi Arabistan: Dâru İbnü'l-Cevzî, 1414.
- İbn Adî, Ebû Ahmed Abdillâh. *el-Kâmil fi du'efâi'r-ricâl*. thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd, Ali Muhammed Muavved. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1997.
- İbn Ebî Şeybe, Ebûbekir Abdillâh b. Muhammed. *el-Musannef fi'l-ehâdis ve'l-âsâr*. Riyad: Mektebetü'r-rüşd, 1409.
- İbn Ferhûn, Ebû'l-Vefâ Burhaneddin İbrâhîm. *Tefsîratü'l-hükkâm fi usûli'l-akziye ve menâhici'l-ahkâm*. Kahire: Mektebetü'l-Külliyati'l-Ezheriyye, 1986.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebû'l-Fazl Ahmed b. Ali. *Tehzîbu't-Tehzîb*. Haydarabad: Matbatu Dairetü'l-Meârifî'n-Nizâmiyye, 1326.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebû'l-Fazl Şehabeddin Ahmed. *Lisânü'l-Mîzân*. thk. Abdülfettah Ebû Gudde. Beyrût: Mektebü'l-Matbuati'l-İslâmiyye, 1423.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebû'l-Fazl Şehabeddin Ahmed. *Fethu'l-bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1379.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebû'l-Fazl Şehabeddin Ahmed. *Ta'rîfu ehli't-takdîs bi merâtibi'l-mevsûfîne bi't-tedlîs*. thk. Asım b. Abdillâh. Amman: Mektebetü'l-Menâr, 1403.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtîm Muhammed et-Temîmî. *es-Sikât*. Haydarabad: Dâiretü'l-Meârifî'l-Osmâniyye, 1393.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İsmail b. Ömer. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1986.
- İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdillâh b. Ahmed b. Kudâme Cemmâilî Makdisî. *el-Muğnî*. thk. Taha Muhammed ez-Zeynî. Kahire: Mektebetü'l-Kahire, 1388.
- İbn Mâce, Muhammed b. Yezîd. *Sünen*. thk. 'Imâdu't-Tayyâr vd. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle Nâşirûn, 2010.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânü'l-'Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdir, 3. Baskı, 1414.
- İbn Mende, Ebû Abdillâh Muhammed b. İshak b. Muhammed. *Şürütü'l-eimme = Risâle fi beyâni fazli'nakli'l-ahbâr ve şerhi mezâhibi ehli'l-asâr ve hakikati's-sünen ve tashihî'r-rivâyât = Şürütü'l-eimme fi kiraati ve's-semâ ve'l-münâvele ve'l-icâze*. Riyad: Darü'l-Müslim, 1995.
- İbn Receb, Ebû'l-Ferec Zeynüddin Abdurrahman b. Ahmed Hanbelî. *Mecmû'u resâil el-Hâfız İbn Receb el-Hanbelî*. Kahire: el-Fârukü'l-Hadise, 2003.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed. *et-Tabakâtü'l-kübrâ*. thk. Muhammed Abdulkadir Ata. Beyrût: Dâru'l-Kütubi'l-İlmiyye, 1410.
- İbnü'l-Mibred, Ebû'l-Mehasin Cemaleddin Yusuf b. Hasan b. Ahmed. *Kitâbu Bahri'd-dem fi men tekelleme fihi el-İmam Ahmed bi-medh ev zem*. Beyrût: Darü'l-Kütubi'l-İlmiyye, 1992.
- İclî, Ebu'l-Hasen Ahmed b. Abdillâh el-. *Ma'rifetü's-sikât*. thk. Abdülalîm Abdülazîm el-Bestevî. Medine: Mektebetü'd-Dâr, 1985.
- İsfahânî, Ebû'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed Ragîb. *Muhâdaratü'l-üdebâ ve muhâveretü's-şuarâ ve'l-bulega*. Beyrût: Dâru'l-Erkam, 1420.

- Kanbaş, Mahmut Sami. *İlk Üç Asırda Muhaddislerin Meslekleri ve Geçim Kaynakları*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007.
- Kara, Cahid. *Emeviler Dönemi Adliye Teşkilatı ve Yargı Hukuku Uygulamaları*. Ankara: Fecr Yayınları, 2021.
- Karaman, Hayrettin vd. *Kur'an-ı Kerim Açıklamalı Meali*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2017.
- Kettânî, Abdülhay el-. *et-Terâtibü'l-idariyye/Nizâmü'l-hükümeti'n-nebeviyye*. Beyrut: Dârü'l-Erkam, ts.
- Koç, Elif. *Hicrî İlk İki Asır Kûfe Kadılarının Hadisle İlişkisi*. İstanbul: 29 Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Koçinkağ, Mansur. "Hicrî İlk İki Asırda Irak'ta Görev Yapan Kadılar". *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11 (Aralık 2017), 27-44.
- Köse, Saffet. "Hafs b. Gıyâs". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15/118. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Köse, Saffet. "İbn Ebû Leylâ, Muhammed b. Abdurrahman". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/436-437. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Mizzî, Ebü'l-Haccâc Cemaleddin Yusuf b. Abdurrahman b. Yusuf. *Tehzîbü'l-Kemâl fî esmâi'r-ricâl*. thk. Beşşâr Avvâd Marûf. 35 Cilt. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1980.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *Sahîh*. thk. M. Fuad Abdalbaki vd. Beyrût: Dar-u İhyâi't-Türâs, 1954.
- Moğultay b. Kılıç, Ebu Abdullah Alaüddin b. Abdullah el-Bekceri el-Hikrî. *İkmâlü Tehzîbi'l-Kemâl fî esmâi'r-ricâl*. Kahire: Fârukü'l-Hadisi li't-Tab'ati ve'n-Neşr, 2001.
- Nesâî, Ahmed b. Şu'ayb. *Sünen*. thk. 'Imadu't-Tayyâr vd. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle Nâşirûn, 2010.
- Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb. *ed-Duâfâ ve'l-metrûkûn*. thk. Mahmud İbrahim Zayed. Haleb: Dârü'l-Va'y, 1396.
- Nübâhî, Ebü'l-Hasan Ali b. Abdullah el-Cüzâmî. *Târîhu kudâti'l-Endelüs*. Beyrut: Dârü'l-Âfâki'l-Cedîde, 1983.
- Özçelik, Fikret. "Hâkim en-Nîsâbü'rî Tarafından Hadis Uydurmakla İtham Edilen Kadılar". *Turkish Studies Comparative Religious Studies* 15/3 (Eylül 2020), 393-410.
- Özdemir, Adem. *Hafs b. Gıyâs ve Hadis İlmindeki Yeri*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007.
- Özkan, Mustafa. "Emevî İktidarının Siyasî İcraatları Karşısında Ulemânın Tavrı". *İSTEM* 6/11 (Aralık 2008), 93-113.
- Öztoprak, Mustafa. "Endülüs Hadisçiliğinde Kadıların Yeri". *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/7 (Ocak 2013), 105-122.
- Râzî, Abdurrahman b. Ebû Hâtim. *el-Cerh ve't-ta'dîl*. Beyrut: Dâr-u İhyai't-türâsi'l-arabî, 1952.
- San'anî, Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmam Abdürrezzâk. *el-Musannef*. Beyrût: el-Meclisü'l-İlmî, 1983.
- Sicistanî, Süleyman b. Eş'as b. İshak b. el-Ezdî Ebû Davud. *el-Merâsîl*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1988.
- Sönmez, Mehmet Ali. "Şerîk b. Abdullah". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/5-6. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Tatlı, Mustafa. *Tâbiûn Döneminde Hadis Rivayeti (75-135/694-753 Yılları)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021.
- Tirmizî, Muhammed b. 'İsâ. *Sünen*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf vd. Beyrût: Dârü'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1998.
- Vekî', Ebu Bekir Muhammed b. Halef. *Ahbâru'l-kudât*. thk. Abdulaziz Mustafa el-Merâğî. Beyrut: el-Mektebetü't-Ticâriyyeti'l-Kübrâ, 1947.
- Yeniçeri, Celal. "Mezâlim". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/515-518. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Zehebî, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman. *el-Muğni fî'd-duâfâ*. thk. Nureddin İtr. Haleb: Dârü'l-Maârif, 1971.
- Zehebî, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Zikru esmâi men tüküllime fîhi ve hüve müvessakun*. Zerka: Mektebetü'l-Menâr, 1986.
- Zehebî, Şemsuddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*. thk. Şu'ayb el-Arnaût vd. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1985.